

YAKUP KADRI'DEN KEMAL TAHİR'E: APARTMANIN İDEOLOJİK ANLAMININ DÖNÜŞÜMÜ*

Abdullah Ezik

■ Tanzimat sonrasında apartman, Avrupa şehir hayatının İstanbul'daki ilk görünür mimari simgelerinden biri olarak ortaya çıkarken, Servet-i Fünûn ve II. Meşrutiyet romanlarında daha çok yeni yaşam tarzını temsil eden bir konut biçimi olarak değerlendirilir. Cumhuriyet'e yaklaşılrken ise bu mimari yapı yalnızca estetik bir tercih olmaktan çıkar; siyasal ve kültürel aidiyetlerin okunabildiği bir göstergeye dönüşür. Bu dönüşümün en belirgin örnekleri Yakup Kadri Karaosmanoğlu ile Kemal Tahir'in romanlarında görülmektedir.

Kiralık Konak'ta apartman, konağın karşısında yükselen yeni hayatı temsil eder. Naim Efendi'nin konağı geleneksel Osmanlı dünyasının çözülüşünü simgelerken, apartman yeni kuşağın bireyselleşen ve Batılılaşan yaşam anlayışını ifade eder. Burada temel mesele henüz işgal değildir, kültürel kopuştur. Apartman, aileyi parçalayan yeni hayatın mekânı olarak belirir. *Sodom ve Gomore*'deyse aynı mimari yapı yeni bir anlam kazanır. İşgal altındaki Beyoğlu'nda apartmanlar, yabancı subayların, Levanten çevrelerin ve İstanbul'un işgal düzeyiyle uyum sağlayan seçkinlerinin dolaştığı sosyal alanlarla birlikte düşünülür. Böylece apartman artık yalnızca modern konut değil, işgalin gündelik hayat içerisinde görünür olduğu bir şehir mekânıdır. Yakup Kadri'nin eleştirisi ahlaki çözülmeye yönelirken, mekân da bu çözülmenin taşıyıcısı hâline gelir.

Kemal Tahir aynı tarihsel zemini daha farklı bir bakışla ele alır. Onun amacı ahlaki yozlaşmayı anlatmak değildir, işgal İstanbul'unun sınıfsal ve siyasal yapısını çözümlemektir. Bu nedenle *Esir Şehrin*

* Bu makale, Abdullah Ezik'in Prof. Dr. Murat Koç danışmanlığında Marmara Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsünde yürüttüğü "Modern Türk Edebiyatında Apartman İmgesinin Dönüşümü" başlıklı doktora tez çalışmasından hareketle kaleme alınmıştır.

İnsanları'nda apartman tek başına anlatının merkezinde yer almaz fakat işgal şehrinin yeni toplumsal düzenini temsil eden göstergelerden biri olarak kullanılır. Romanın daha başında Kâmil Bey'in Anadolu'yu yalnızca “gezgin satıcı”, “hamal” ve özellikle “apartman kapıcısı” yetiştiren bir coğrafya gibi düşünmesi, apartmanın İstanbul'un yeni sınıfsal düzenindeki yerini ortaya koymaktadır. Burada apartman, Anadolu emeğinin hizmet ettiği kentli seçkin yaşamının simgesidir. Roman ilerledikçe Kâmil Bey'in bu bakış açısını terk etmesi, yalnızca siyasal değil, aynı zamanda mekânsal bir bilinç dönüşümünü de ifade eder.

Kemal Tahir'in özgünlüğü, apartmanı tek başına suçlamamasında yatar. Romanın ilk bölümleri dikkatle incelendiğinde anlatının esas ağırlık noktasının paşa konakları olduğu görülmektedir. Nermin'in çocukluğu büyük bir konakta geçer; Tacettin Paşa'nın ölümüyle birlikte konağın dağılması ise eski Osmanlı düzeninin çözülüşünü simgeler. Böylece Kemal Tahir, önce eski rejimin mekânını çözer, ardından işgal İstanbul'unun yeni kent kültürünü görünür kılar. Apartman bu ikinci evrenin simgesidir. Dolayısıyla apartman, konaktan kopuşun ve yeni toplumsal ilişkilerin mimari ifadesidir. Bu açıdan bakıldığında Yakup Kadri ile Kemal Tahir arasındaki temel fark açık biçimde ortaya çıkar. Yakup Kadri apartmanı daha çok ahlaki ve kültürel yabancılaşmanın göstergesi olarak değerlendirirken, Kemal Tahir onu tarihsel ve siyasal dönüşümün bir parçası olarak okur. İlki bireyin değer kaybına odaklanır, ikincisi ise toplumun sınıfsal ve ideolojik yeniden yapılanmasını ön plana çıkarır. Bu nedenle Kemal Tahir'in romanlarında apartman, tek başına olumsuzlanan bir yapı değildir; işgal İstanbul'nda oluşan yeni güç ilişkilerinin görünür hâle geldiği sosyal bir mekândır.

Söz konusu bu okuma daha da genişletildiğinde dört temel mekânın Kemal Tahir'in tarih anlayışını kurduğu görülmektedir:

Mekân	Temsil ettiği tarihsel yapı
Konak	Çöken Osmanlı bürokrasisi ve aristokrasisi
Apartman	İşgal İstanbul'unun kozmopolit kent kültürü ve yeni seçkin çevreleri
Mahalle	Toplumsal dayanışma ve yerli kamusal hayat
Anadolu	Millî Mücadele'nin kurucu siyasal öznesi

Bu dört katman birlikte okunduğunda Kemal Tahir'in şehir tasviri yalnızca mimari bir betimleme olmaktan çıkar; tarihsel dönüşümün mekânsal anlatısına dönüşür. Böylece apartman, ne yalnızca modernleşmenin ne de yalnızca Batılılaşmanın simgesidir. Asıl işlevi, çöken imparatorluk ile doğmakta olan millî devlet arasındaki toplumsal ayrışmayı görünür kılan ideolojik bir eşik oluşturmaktır.

Benzer bir süreç, mekânların söz konusu olduğu roman eşleşmelerinde de görülür:

Mekânların İdeolojik İşlevleri

Mekân	Temsil ettiği şey	Roman
Konak	Osmanlı bürokrasisi	Esir Şehrin İnsanları
Apartman	Kozmopolit kent hayatı	Esir Şehrin İnsanları
Kahvehane	Halk	Esir Şehrin Mahpusu
Mahalle	Dayanışma	Esir Şehrin Mahpusu

Karakter - Mekân İlişkisi

Karakter	En çok bulunduğu mekân	Yorumu
Kamil Bey	Konak → Mahalle → Anadolu	Dönüşüm
Nermin	Konak	Güven duygusu

Esir Şehrin İnsanları daha ilk sayfalarından itibaren işgal yıllarının yalnızca askerî ve siyasal krizini değil, Osmanlı elitlerinin yaşadığı mekânsal dönüşümü de anlatmaya başlar. Kemal Tahir'in dikkatini çeken ilk mesele apartman değil, çökmekte olan konaktır. Çünkü yazara göre işgal İstanbul'unun sosyal yapısı, eski aristokrasinin çözülmesiyle birlikte değişmektedir. Bu nedenle romanın başkişisi Kâmil Bey'in biyografisi de bir paşa konağından başlamaktadır. Abdülhamid döneminin güçlü devlet adamlarından Selim Paşa'nın oğlu olan Kâmil Bey, uzun yıllar Avrupa'da yaşamış, Batı kültürüyle yetişmiş, seçkin Osmanlı aristokrasisinin son temsilcilerinden biridir. Roman onun kişisel hikâyesini anlatırken aynı zamanda bir sınıfın tarih sahnesinden çekilişini de anlatmaktadır.

Benzer biçimde Nermin'in geçmişi de bir paşa konağı etrafında şekillenir. Tacettin Paşa'nın kızı olan Nermin, çocukluğunu hiçbir ekonomik kaygı yaşamadan, kalabalık hizmetlilerin bulunduğu büyük bir konakta geçirir. Kemal Tahir, bu güven duygusunu özellikle vurgular:

Babası Taceddin Paşa'nın aşırı kumar tutkusu kadar, çok zengin olduğu da söyleniyor, sürdürdüğü yaşam da bunu doğruluyordu... Kalabalık konağının aşırı harcamalarından, karısıyla kızının pahalı fantezilerinden bir kere bile yakınmamış... (Kemal Tahir, 2005: 15)

Roman burada konağı yalnızca büyük bir ev olarak tanımlamaz. Konak, Osmanlı bürokrasisinin ekonomik gücünü, toplumsal prestijini ve devletle kurduğu organik ilişkiyi temsil etmektedir. Başka bir ifadeyle konak, devletin mimari uzantısıdır. Konağın varlığı, devletin devamlılığına duyulan güven sayesinde mümkündür. Bu nedenle konağın çözülmesi yalnızca ekonomik bir iflas değil, siyasal düzenin çöküşüdür.

Nitekim Tacettin Paşa'nın ölümüyle birlikte bu güven ortamı bir anda ortadan kalkar. Kemal Tahir'in tasviri son derece çarpıcıdır:

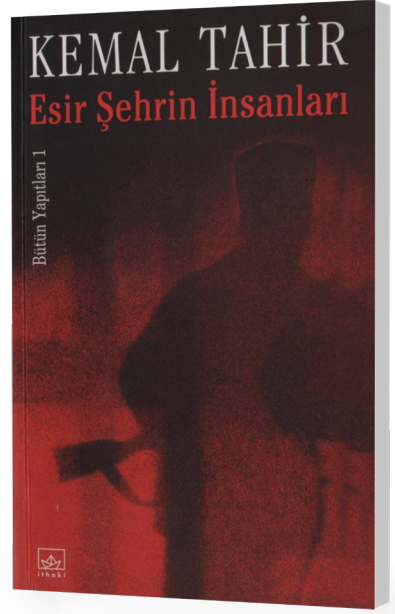
Tacetin Paşa'yı birtakım adamlar, bir gece, sabaha karşı konağa ölü getirdiler... Alacaklıların borçlu bir eve nasıl saldırdıklarını, yağma eder gibi her şeyi nasıl kapıp götürdüklerini... dehşetle gördü. (Kemal Tahir, 2005: 16)

Burada konağın yağmalanması yalnızca bir aile dramı değildir. İşgal yıllarında çöken Osmanlı düzeninin küçük bir modeli hâline gelir. Devlet otoritesi çöktükçe konak da korunamaz hâle gelir. Böylece Kemal Tahir, mimari yapının tarihsel rejimle birlikte anlam kazandığını göstermektedir. Devlet çözülürken konak da çözülmeğe başlamıştır.

Tam da bu noktada apartman tarih sahnesine çıkacaktır. Çünkü konakların çözülmesiyle birlikte İstanbul'un yeni seçkinleri artık farklı mekânlarda yaşamaya başlayacaktır. İşgal ekonomisi sayesinde zenginleşen tüccarlar, Levanten çevreler, yabancı şirket temsilcileri ve işgal kuvvetleriyle yakın ilişki kuran Osmanlı bürokratları, Beyoğlu ve Şişli ekseninde yükselen apartman kültürünün taşıyıcısı olacaktır. Kemal Tahir bunu doğrudan teorik olarak söylemez, fakat roman boyunca karakterlerin dolaştığı sosyal çevreler incelendiğinde bu dönüşüm açık biçimde izlenebilir. Böylece apartman, eski Osmanlı konağının devamı değil; onun yerine geçen yeni iktidar ilişkilerinin mekânı olarak görünür.

Kâmil Bey'in Avrupa'dan İstanbul'a dönüşü de bu tarihsel kırılmanın simgesidir. Avrupa aristokrasisi içinde yetişmiş olmasına rağmen İstanbul'a döndüğünde artık tanıdığı şehri bulamaz. İşgal yalnızca siyaseti değil, şehrin sosyal dokusunu da değiştirmiştir. Artık eski paşa konaklarının belirlediği İstanbul yerine, işgal kuvvetlerinin denetlediği yeni bir kent ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Kâmil Bey'in yaşadığı dönüşüm, bireysel bir bilinçlenme süreci olduğu kadar, konaktan apartmana geçen İstanbul'un dönüşümünün de hikâyesidir.

Kemal Tahir'in mekân anlayışının özgünlüğü tam burada ortaya çıkar. O, apartmanı doğrudan mahkûm etmez fakat apartmanın temsil ettiği yeni sosyal çevreyi tarihsel bir eleştiriye tabi tutar. Bu nedenle romanın ilerleyen bölümlerinde Beyoğlu, apartman daireleri, yabancı subayların dolaştığı salonlar ve kozmopolit eğlence hayatı giderek Millî Mücadele'nin karşısında konumlanan bir yaşam biçimine dönüşür. Buna karşılık mahalle, küçük ev ve Anadolu ise yeni devlet fikrinin filizlendiği mekânlar olarak yükselir. Böylece

Kemal Tahir'in romanlarında şehir, mimari yapılardan oluşan bir dekor değil; farklı tarih anlayışlarının mücadele ettiği canlı bir ideolojik haritaya dönüşür.

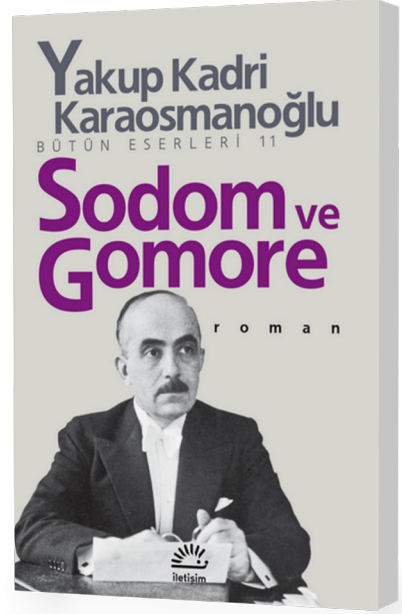
Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Kiralık Konak* romanı bu dönüşümün başlangıç noktasını oluşturur. Romanın ilk sayfalarında Naim Efendi'nin artık Kanlıca'daki yalıya taşınmaması, Boğaziçi yalılarının kiraya verilmesi ve eski konak düzeninin ekonomik olarak sürdürülemez hâle gelmesi dikkat çekici biçimde anlatılır. "*Zamanlar artık eski zamanlar değil.*" cümlesiyle başlayan bu süreç, yalnızca bir ailenin ekonomik sıkıntısını değil, Osmanlı konak kültürünün tarih sahnesinden çekilişini haber verir. Konağın çözülmesiyle birlikte aile fertlerinin ortak yaşam kültürü de parçalanır, Naim Efendi'nin temsil ettiği geleneksel değerler yeni kuşak tarafından benimsenmez. Roman boyunca apart-

man doğrudan anlatının merkezine yerleşmez ancak konak giderek işlevini kaybettiğçe okur, yeni şehir hayatının ancak apartman tipi konutlarla mümkün olabileceğini sezdirenen tarihsel bir boşlukla karşılaşır. Böylece apartman, henüz görünmese bile romanın satır aralarında yaklaşmakta olan modern şehir hayatının mimari habercisi hâline gelir.

Bu tarihsel çizgi, *Sodom ve Gomora*'de yeni bir anlam kazanır. Burada apartman artık yalnızca eski konut düzeninin yerine geçen yeni yapı tipi değildir, işgal İstanbul'unun kozmopolit toplumsal yapısını oluşturan yeni hayatın ayrılmaz bir unsurudur. Beyoğlu merkezli eğlence kültürü, yabancı subaylar, Levanten çevreler ve işgal düzeniyle uyum sağlayan seçkinler aynı sosyal coğrafyada buluşurlar. Böylece apartman, modernleşmenin mimari göstergesi olmaktan çıkarak ahlaki çözülmenin ve işgal altında değişen şehir kültürünün mekânına dönüşür. Yakup Kadri'nin eleştirisi doğrudan apartmana yönelmez fakat apartmanın temsil ettiği sosyal çevreye yönelir. Bu nedenle apartman, romanın estetik dünyasında işgalin gündelik hayata yerleşmiş görünür yüzü olarak okunabilir.

Kemal Tahir ise aynı tarihsel dönemi bambaşka bir perspektiften değerlendirir. Onun amacı ahlaki yozlaşmayı anlatmak değil, işgal İstanbul'unun toplumsal

ve siyasal yapısını çözümlemektir. Bu nedenle apartman, Kemal Tahir'in romanlarında doğrudan olay örgüsünün merkezine yerleşmez ancak yeni sınıfsal düzeni görünür kılan önemli göstergelerden biri olarak kullanılır. Bunun en dikkat çekici örneği, Kâmil Bey'in Anadolu'ya ilişkin ilk düşüncelerinde ortaya çıkar. Anadolu'yu değerlendirirken "İstanbul'a gezgin satıcı, apartman kapıcısı, hamal, besleme sağlayan; sınırları belirsiz bu memleket..." ifadelerini kullanması (Kemal Tahir, 2005: 94), İstanbul'un seçkin çevrelerinin Anadolu'yu nasıl algıladığını açık biçimde göstermektedir. Burada "apartman kapıcısı" benzetmesi son derece anlamlıdır. Çünkü apartman artık yalnızca bir bina değildir; Anadolu emeğinin hizmet ettiği kentli seçkin hayatının sembolü hâline gelmiştir. İşgal İstanbul'unda apartman, görünmez emek ile görünür refah arasındaki sınıfsal ilişkinin mimari karşılığıdır.

Roman ilerledikçe Kâmil Bey'in düşüncelerindeki dönüşüm de dikkat çekicidir. Başlangıçta Anadolu'yu küçümseyen, Millî Mücadele'nin başarı şansına inanan kahraman, zaman içerisinde işgal altındaki İstanbul'un gerçek yüzünü görmeye başlar. Romanın bir bölümünde İstanbul'un ikinci işgal sonrasında içine düştüğü ruh hâli şu sözlerle anlatılır: "Üsküdar'da, hele Bağlarbaşı'nda kimsenin ağzını bıçaklar açmıyordu... Sokaklarda çocuklar gene oynuyor, kadınlar alışveriş ediyor, düğünler yapılıyor ama tatsız..." (Kemal Tahir, 2005: 94) Kemal Tahir burada şehir hayatının gündelik ritmini koruyor görünmesine rağmen toplumsal ruhun çöktüğünü gösterir. Bu atmosfer içerisinde apartman da yeni şehir düzeninin doğal unsurlarından biri olarak belirir fakat artık yalnızca Batılılaşmanın değil, işgal koşullarında oluşmuş yeni güç ilişkilerinin de mekânıdır.

Esir Şehrin Mahpusu'ndaysa mekânsal dönüşüm farklı bir boyut kazanır. Kâmil Bey'in hapisane deneyimi, şehirle kurduğu ilişkiyi kökten değiştirir. Daha önce Avrupa aristokrasisinin ve İstanbul seçkinlerinin dünyasında yaşayan kahraman, artık mahpuslar, gardiyanlar ve sıradan insanlar arasında yeni bir toplumsal gerçeklikle karşı karşıya kalmaktadır. Hapishaneden çıkarken kelepçelenmesine gösterdiği tepki, eski sınıfsal kimliğinin son direnişlerinden biridir ancak roman ilerledikçe bu kimlik bütünüyle çözülür. Böylece Kemal Tahir'in şehir tasvirinde apartman, konak ve hapisane birbirini tamamlayan

tarihsel mekânlar hâline gelir. Konak çöken aristokrasiyi, apartman işgal İstanbul'unun yeni kent düzenini, hapishane ise Millî Mücadele sürecinde yenden kurulan toplumsal bilinci temsil eder.

Bu karşılaştırma aynı zamanda Yakup Kadri ile Kemal Tahir arasındaki temel estetik ayrımı da ortaya koymaktadır. Yakup Kadri için apartman daha çok kültürel yabancılaşmanın ve ahlaki çözülmenin simgesidir. Kemal Tahir'de ise apartman tarihsel dönüşümün tarafsız bir göstergesi olarak değerlendirilir. Apartman tek başına olumlu ya da olumsuz değildir, anlamını içinde kurulduğu toplumsal ilişkilerden alır. Dolayısıyla Kemal Tahir'in eleştirisi mimariye değil, mimariyi üreten sınıfsal ve siyasal düzene yönelmektedir.

Türk romanında apartmanın tarihini yalnızca mimarlık tarihi içerisinde değerlendirmek eksik kalacaktır. Apartman, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan modernleşme sürecinde değişen aile yapısını, sınıfsal hareketliliği, işgal yıllarının siyasal atmosferini ve Batılı kent kültürünün gündelik yaşama yerleşmesini aynı anda görünür kılan çok katmanlı bir anlatı unsurudur. Kiralık Konak eski dünyanın çözülüşünü, Sodom ve Gomore işgal İstanbul'unun ahlaki coğrafyasını, Esir Şehrin İnsanları ile Esir Şehrin Mahpusu ise yeni toplumsal düzenin kuruluşunu farklı perspektiflerden ele alırken, apartmanı da bu tarihsel dönüşümün sessiz fakat son derece güçlü tanıklarından biri hâline getirir. Böylece apartman, Türk romanında yalnızca modern bir konut biçimi değil; imparatorluğun çözülüşü ile ulus-devletin kuruluşu arasındaki tarihsel eşiği görünür kılan simgesel bir mekân olarak edebiyat tarihindeki yerini alır.

Kaynaklar

Eldem, Sedad Hakkı, *Türk Evi*, TAÇ Vakfı Yayınları, İstanbul 1954.

Eldem, Sedad Hakkı, *Köşkler ve Kasırlar*, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul 1969.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Kiralık Konak*, İletişim Yayınları, İstanbul 2024.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Sodom ve Gomore*, İletişim Yayınları, İstanbul 2024.

Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, İthaki Yay., İstanbul 2005.

Kemal Tahir, *Esir Şehrin Mahpusu*, İthaki Yay., İstanbul 2010.